

Prevenció és szankció Platon törvényeiben

I.

A büntetőjogi szakirodalom Platon életművét elsősorban a büntetési elméletek témakörében idézi.¹ Az uralkodó felfogás abszolút és relatív büntetési elméletek között különböztet, és az abszolút elmélet első képviselőjét Platonban látja: "Az abszolút teória első megfogalmazása Platontól ered, aki szerint a büntetésnek a megzavart harmónia helyreállításában van szerepe. A múltbeli cselekmény büntetéssel való megtorlását különösen a "bűneik miatt gyógyíthatatlanok" vonatkozásában kívánja (Gorgiasz 525b). A "Törvények" (862d) c. művében pedig a büntetésnek a büntetresre nézve átalakító, másokra nézve visszatartó, elrettentő hatást tulajdonít."² Az abszolút büntetési elméletek jellemzője, hogy a büntetés jogalapját és célját a megtorlásban látják: "a bűnös jogtalan tettének (a bűnnek) igazságos viszonzása, kiegyenlítése a büntetésben rejlő rossz okozásával. A büntetés létjogosultságát az igazságosság eszméje adja, a büntetés tehát semmilyen célt nem szolgál, hanem önmagában hordja a célját (poena absoluta ab effectu)".³ A büntetőjogi elméletek történetét felvázolva Heller Erik kiemeli, hogy a büntetés a Nomoiban "az államacélok megvalósítására szolgáló fontos eszközök között szerepel. Itt már a büntetésnek a büntetresre nézve átalakító és javító, másokra nézve pedig visszatartó hatást tulajdonít".⁴ Horváth Tibor szerint Platon büntetéselmélete "már nem egyszerűen a múltbeli cselekmény megtorlását célozza, hanem a gyógyítást, az arányos büntetéssel pedig a generális és a speciális prevenciót".⁵

E néhány idézet is mutatja, hogy Platon büntetési koncepciójának értékelése nem teljesen egységes a szakirodalomban. Az ellentmondásokra talán magyarázatot ad, hogy az ókori gondolkodók gyakran nehezen sorolhatók be fenntartások nélkül a modern büntetőjogi gondolkodási formákba.⁶ A polis és a polgár viszonya nem felel meg a mai állam és állampolgár közti viszonyoknak. Nagyon eltérő elvek szerint működött továbbá a jogalkalmazás, mivel a mai bírósági szervezethez hasonló jogalkalmazói apparátust sem a magán- sem a büntetőjog területén nem ismertek a

¹ Heller Erik, A büntetőjogi elméletek bírálata, Budapest 1924, 11. és k., Horváth Tibor, A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja, Budapest 1981, 21. és k., Nagy Ferenc-Tokaji Géza: A magyar büntetőjog általános része, Szeged 1993, 191. és k.

² Nagy-Tokaji: Általános rész, Szeged 1993, 192.

³ A büntetési elméletek összefoglaló áttekintését lásd Nagy-Tokaji, Általános rész 191. és k.

⁴ Heller, Büntetőjogi elméletek 12.

⁵ Horváth, Büntetési elméletek 22.

⁶ Köszönettel tartozom Nagy Ferenc professzor úrnak azért, hogy többszöri konzultációval segítette jelen tanulmány létrejöttét.

városállamok. Köztudomású, hogy a büntetőjog az ókori jogrendszerekben nem tisztán közjogi jellegű volt. A magánjogi bűncselekményeknél a szankció a sértettnek fizetett büntetési összegből állt, amely egészen más büntetési célt képvisel, mint modern jogrendszereink büntetési formái. A közjogi bűncselekmények elkövetése esetén viszont többnyire a legsúlyosabb szankciók - halálbüntetés ill. száműzetés - kerültek alkalmazásra. Az eltérő társadalmi környezet tehát erősen kihatott a jogi gondolkodásra. A jogtörténész mégis amellett kardoskodik, hogy kellő körültekintés mellett érdemes és szükséges az ókori gyökerek tanulmányozása. Az ókori bölcsek "másként gondolkodásának" megértése korunk jogászát a gondolkodás szabadságára tanítja: segít elszakadni a társadalmi-jogi környezet által determinált gondolkodási sémáktól, és alapvető kategóriák újragondolására ösztönöz.

A büntetési elméletek uralkodó nézetéből kiindulva a következőkben azt szeretném megvizsgálni, hogy helytálló-e Platon besorolása az abszolút teória képviselői közé. A válaszhoz először a hivatkozott forráshelyeket kell közelebbről szemügyre venni. Ezt követően megkísérlem röviden áttekinteni Platon büntetési koncepcióját a "Törvények" című műve alapján.

II.

A fent idézett jegyzet⁷ két forráshelyre hivatkozik: Gorgiász 525b és Törvények 862d. A Gorgiászt a szakirodalom Platon második, ún. átmeneti alkotói korszakába sorolja, míg a Törvények öregkori, utolsó műve, mely csak halála után került kiadásra.⁸ Egy-egy problémát Platon életműve során többször is tárgyal, és véleményét az adott kérdésről esetleg módosítja.⁹ Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy a Gorgiász és a Törvények büntetéselmélete esetleg nem feltétlenül harmonizálható.

A Gorgiász mítosza a bűnös lelkek megbüntetéséről szól. A bűnös lelkek betegek, és a büntetés célja meggyógyításuk. A bűnösök vagy itt a földön vagy az alvilágban nyerik el büntetésüket.¹⁰ Akár az emberek, akár az istenek szabják ki a büntetést, a jobbra válás fájdalmas folyamat eredményeképpen következhet csak be: "A bűnhődő - éspedig jogosan bűnhődő - lélek erre vagy megjavul, és így maga látja bűnhődése hasznát, vagy legalább például szolgál másoknak, hogy szenvedéseitől megrémülve jobb útra térjenek. Akiknek hasznára válik az isten s ember ráróttá bűnhődés, azok orvosolható hibákat követtek el, de csak fájdalom és bánat árán szerezhetik meg ezek is az engesztelést, a földön csakúgy, mint az alvilágban, más módon nem szabadulhatnak az igazságtalanságtól".¹¹ A legtöbb lélek tehát gyógyítható: a helyesen alkalmazott büntetés hatására megjavul. A kiszabott büntetés tehát nem csupán a megtorlást, a társadalmi béke helyreállítását, hanem elsősorban az elkövető helyes útra térítését szolgálja. A büntetés célja elsősorban a bűnös lélek javítása-gyógyítása: ő maga látja leginkább hasznát az elszenvedett büntetésnek. A büntetés emellett másoknak is intő például szolgál: a bűnözésre esetleg hajlamosakat elrettenti a bűnelkövetéstől. A gyógyítható lelkek egészségessé, a társadalom teljes

⁷ Lásd I. lábjegyzet.

⁸ Pais István, *A görög filozófia*, Budapest 1988, 302.

⁹ Pais, *Görög filozófia* 303.

¹⁰ T. J. Saunders, *Plato's Penal Code*, Oxford 1991, 197.

¹¹ Plat. Gorg. 525b. A fordítások Platon összes művei, I-III, Budapest 1984, alapján.

értékű tagjaivá válnak. A gyógyulás azonban csak a kiállott büntetés hatására képzelhető el: hisz csak fájdalom és megbánáson keresztül segíthetők meg ezek a lelkek. Figyelemre méltó a fájdalmas büntetés követelése.¹² A magyarázat Platon meggyőződésében kereshető, mely szerint a lélek a veleszületett jellem és a fejlődése során szerzett tapasztalatok, vagyis a nevelés közös eredménye.¹³ Már itt jelentkezik tehát Platon később, a Törvényekben kifejtett elmélete, hogy a bűnelkövetés a nevelési hiányosságokkal függ össze. Némileg magyarázat nélkül marad a túlvilági szankció egyenjogúsítása, hisz reinkarnációról itt nem tesz említést a filozófus.¹⁴

A fent kiemelt büntetési cél azonban csak részben valósulhat meg a legelvetemültebb elkövetőknél: "Azok ellenben, akik iszonyú bűneik miatt gyógyíthatatlanok, csak intő például szolgálnak. Maguknak semmi hasznuk nincs a büntetésükből, mert gyógyíthatatlanok, de van a többieknek, amikor a legfájdalmasabb, legszörnyűbb kínok örökkévalóságában látják őket, mintegy kifüggesztve a Hádész tomlócében a szakadatlanul odatolongó bűnösöknek látványul s intő például".¹⁵ Gyógyíthatatlanok azok a lelkek, akik a legsúlyosabb bűnöktől sem riadtak vissza. Platon szerint elsősorban zsarnokok, királyok, hatalmasok és államférfiak tartoznak ebbe a kategóriába, akik korlátlan hatalmuk révén a legszörnyűbb bűnöket követik el. Sőt, a filozófust keserű élettapasztalata arra a kijelentésre indítja, hogy ezek között alig akad erényes ember, "mert vajmi nehéz, ... s a legnagyobb dicséretre méltó, ha igazságosan élünk, mikor kényünkre követhetünk el jogtalanságot".¹⁶ Mellesleg, ők általában csak az alvilágban nyerik el büntetésüket. A gyógyíthatatlan lelkeknél a büntetés célja tehát elsősorban a megtorlás illetve az elrettentés: a bűnös lélek bűnhődése és az intő példa a többieknek. A megtorlást és a generális prevenciót Platon egyaránt fontos célnak tekinti.

A Gorgiászról elmondható, hogy Platon e művében a speciális és a generális prevenciót helyezi előtérbe. Büntetési elméletét részletesebben a Törvények című művében fejti ki, mely ugyanezen alap gondolat jegyében fogant. Büntetőjogi jegyzetünk a következő forráshelyet idézi (Plat. nom. 862d): "Hogy ha valaki igazságtalanul akár kis, akár nagy vétséget követett el, a törvény megtanítsa és kényszerítse őt rá, hogy a jövőben hasonló vétséget vagy egyáltalán ne merészeljen szándékosan elkövetni, vagy legalább sokkal kevésbé - azonfelül, hogy megtéríti a kárt. Mármint ezt a célt akár tettel, akár szóval, akár öröm, akár fájdalom okozásával, akár megtiszteltetések, akár megszegyenítések segítségével, akár pénzbüntetésekkel, akár esetleg ajándékokkal, s egyáltalán akármilyen módon éri el a törvényhozó, hogy az emberek meggyűlöljék az igazságtalanságot, de megszeressék, vagy legalább ne gyűlöljék az igazságosságot: éppen ez az igazán jó törvények eredménye és célja. Akiről ellenben azt veszi észre a törvényhozó, hogy gyógyíthatatlanul vonzódik a bűn felé, az ilyen emberre törvényes büntetést ró ki, mert belátja, hogy az ilyen emberek számára önmaguk szempontjából sincs többé értelme az életnek, s azzal, hogy az élettől megválnak, kétszeresen használnak a többi embernek, intő például szolgálnak, hogy ne

¹² "A bűnösnek tehát Platon szerint szüksége van a büntetésre, minélfogva az vele szemben valósággal jótéteményként tűnik fel. Ezért hasonlítja Platon a büntetést az orvosi működés gyógyító hatásához és ezért tartja legnagyobb rossznak, ha a büntetett az általa megérdemelt büntetést elkerüli" - írja Heller, Büntetőjogi elméletek 11. Hasonlóan Horváth, Büntetési elméletek 22.

¹³ Saunders, Plato 197.

¹⁴ Saunders, Plato 197.

¹⁵ Plat. Gorg. 525c.

¹⁶ Plat. Gorg. 526a.

kövessenek el igazságtalanságot, továbbá megmenti a várost gonosz emberek jelenlététől. Ilyen esetben tehát szükséges, hogy a törvényhozó a vétkek büntetéséül halált rójon ki, különben azonban semmi esetre sem." A filozófus a jó törvény célját abban látja, hogy az embereket az igazságosság szeretetére neveli. A gyógyítható bűnelkövetőkre tehát olyan büntetést kell kiszabni, amely a kár megtérítésén túl megjavítja és elrettenti őket a további bűnözéstől. Az alkalmazandó büntetés a konkrét eset körülményeitől függ. A nevelhető elkövetők csoportjánál tehát a speciális prevencióban látja Platon a büntetés elsődleges célját. A gyógyíthatatlanokra viszont a törvény teljes szigorával kell lesújtani. A megtorlás a fizikai megsemmisítésig megy: az életüknek nincs értelme, hisz valószínűleg nem változtathatók meg. A társadalmat meg kell óvni ezektől a gonosz lelkektől. Büntetésük a generális prevenciót is szolgálja, amennyiben elrettentésül szolgál.

A hivatkozott rész tehát a Gorgiászban már megfogalmazott elvet idézi, talán még markánsabban. Mindkét mű azt tanúsítja, hogy Platon elsősorban a speciális és a generális prevencióban látja a büntetés célját. Platon büntetési elméletének megértéséhez azonban nélkülözhetetlen társadalmi koncepciójának rövid áttekintése. Nevelés, bűnelkövetés és büntetés ugyanis komplex rendszert alkot a filozófus által megálmodott Magnesia törvényeiben.

III.

A nagy filozófus átfogó büntetőjogi koncepcióját jól szemlélteti, hogyan kezel egy súlyos bűncselekményt és egy kevésbé súlyos, mai fogalmaink szerint szabálysértésnek minősülő tettet. A legsúlyosabb bűncselekmények elkövetése esetén a törvény teljes szigorával fenyeget (Plat. nom. 854cd): "Akit templomrabláson kapnak, ha rabszolga vagy idegen, arcán és kezén bélyegeztessék meg gaztette bélyegével, és annyi korbácsütésben részesüljön, amennyit a bírák jónak látnak, s aztán meztelenül vessék ki az ország határain túl, mert ilyen büntetés által könnyen megjavulhat és észre tér... Ha pedig polgárról derülne ki, hogy valami effélét követett el, tehát az istenekkel vagy szüleivel vagy az állammal szemben követett el valami kimondhatatlan nagy gaztettet, az ilyen embert már igazán gyógyíthatatlannak tekintse a bíró... Az ilyen emberre nézve a halál a legcsekélyebb büntetés..." A piaci rendszabályok megsértése esetére viszont a következő szankciókat javasolja (Plat. nom. 764bc): "A vétkezőket pedig büntessék meg, testi fenytéssel és börtönnel a rabszolgát és az idegent, ha pedig a polgárok közül vét valaki a rend ellen, száz drachmáig terjedő pénzbírságra ök maguk (az agoranomoszok) jogosultak büntetni, ennek a kétszereséig pedig a városfelügyelőkkel közösen".¹⁷

Ellentmondásosnak tűnik a két idézet büntetési elgondolása. A szakrális szféra megsértése Platon államában az egyik legsúlyosabb bűncselekmény. Ezt tükrözi, hogy halálbüntetés kiszabását javasolja a filozófus. Zavaró azonban, hogy a halálbüntetés csak az elkövetők egyik csoportjára, az adott városállam polgáira vonatkozik, ezzel szemben ha rabszolga vagy idegen a tettes, a törvényhozó megelégszik a jóval enyhébb megbélyegzés, megkorbácsolás és kitoloncolás büntetésével. Ezen egyetlen tényállás és

¹⁷ Plat. nom. 764bc. G. R. Morrow, *Plato's Cretan City. A Historical Interpretation of the Laws*, Princeton 1960, 243 hangsúlyozza, hogy a pénzbírság limitálása athéni minta alapján történik, bár a bírságösszeget Platon magasabban állapítja meg.

szankciója ismerete alapján megállapíthatnánk, hogy Platon szigorúbb mércével méri államának polgárait, mint a rabszolgákat és idegeneket. A második idézet azonban ellentmond ennek: piaci szabálysértések esetén a rabszolgákat és idegeneket testi fenytéssel és börtönnel fenyegeti, míg a polgárokra a kevésbé dehonesztáló pénzbüntetés kiszabását rendeli el. E számunkra szokatlan szankcionálási rendszer pusztán véletlen szeszély szülötte, vagy felismerhető valamely mélyebben rejlő vezérezsme Platon Törvényeinek büntetési rendszerében?

A. Platon a "Törvényekben" egy új kolónia megalapítását és társadalmi-jogi berendezkedését igyekszik felvázolni. A mű felépítése is ehhez igazodik. Jellemző, hogy a törvényhozás az élet lefolyásához igazodik, kata physin fejlődik.¹⁸ A törvényhozó a filozófusok közül kerüljön ki, aki az "igaz tudás" birtokában van.¹⁹ A filozófusok igaz tudása etikai alapokon nyugszik. A négy alaperény tisztelete és betartása garancia az állam helyes vezetésére és az igazságos jogszolgáltatásra. A filozófia mellett fontos szerephez jut a vallás is. Az evilági és túlvilági szankciókat, amint azt fent a Gorgiaszban is láttuk, párhuzamba állítja és kombinálja Platon. Az isteni büntetéssel való fenyegetés a biztosítéka, hogy az igazságos büntetést senki sem kerülheti el: ha sikerül büntetlennek maradnia az emberek között, akkor is lesújt a bűnösrre a még szigorúbb isteni büntetés.²⁰

Magnesia társadalma szigorúan elkülönített társadalmi osztályokra oszlik, amelyek között szinte átjárhatatlan határvonal húzódik. A büntetés mértéke általában a társadalmi álláshoz igazodik. A polgárok (politai) rendelkeznek a jogok teljességével, mellettük élnek az idegen származású, de letelepedett lakosok (xenoí metoikoi), léteznek még az idegen látogatók, akik csak rövid ideig tartózkodnak az államban (xenoí epidemountes) és végül a rabszolgák (douloi).²¹ A társadalom szigorú, zárt csoportokra való tagolását az állami feladatok legfontosabbja, a nevelés predesztinálja és konzerválja. A polgárok privilegizált helyzetét tehát nem pusztán statusuk, hanem a status révén elnyert kiváló nevelésük és az így kialakult erényes gondolkodásuk és életvitelük alapozza meg.

Korának törvényhozási szokásaival ellentétben Platon prooimionban, törvényi bevezetésben foglalja össze az általa megálmodott jogrend alapszabályait. A prooimion az ideális magatartási formát állítja a polgárok elé, és felszólítja őket e magatartási minta önkéntes követésére.²² Az engedetlenek azonban elnyerik méltó büntetésüket: a fenyegető szankciók igyekeznek a polgárokat elriasztani a törvényszegéstől. A Nomoi következetesen hangoztatott alapeszméje mégis az állampolgárok nevelése, amely ideális esetben a törvényeket eleve feleslegessé teszi: "Die ursprünglich gegensätzlichen Vorstellungen vom erzieherischen Gesetz und von der erzieherischen Unzulänglichkeit des Gesetzes sind bei Platon zum Ausgleich gebracht".²³ A polgárok nevelésében a vallás mint ideológiai háttér fontos szerepet játszik, az állami és a

¹⁸ W. Knoch, Die Strafbestimmungen in Platons Nomoi, Wiesbaden 1960, 17.

¹⁹ Plat. nom. 278cd, lásd Knoch, Strafbestimmungen 19, Pais, Görög filozófia 347.

²⁰ Lásd Knoch, Strafbestimmungen 33. és k.

²¹ Lásd Saunders, Plato 214. és k., Knoch, Strafbestimmungen 38 és k.

²² H. Görgemanns, Beiträge zur Interpretation von Platons Nomoi, München 1960, 54: "In der Regel folgt auf das Proömium eine Überleitung folgenden Inhalts: "Wer auf diese Mahnung hört, den betrifft das folgende Gesetz nicht (oder: für den soll das Gesetz schweigen), wer aber nicht darauf hört, für den gelten folgende Strafbestimmungen..."", lásd pl. 917b. "Das Proömium soll bei den Bürgern eine Haltung bewirken, die im Idealfall die eigentlichen Gesetze überflüssig machen würde."

²³ Görgemanns, Beiträge 55.

szakrális szféra összefonódik.²⁴ "A nevelés lényege tehát a helyes vezetés, vagyis a gyermek lelkét játszva kell elvezetni annak a szeretetéhez, amiben a jövőendő embernek tökéletesnek kell lennie... Mert az egyes emberek nevelését dicsérve vagy ócsárolva azt szoktuk mondani, hogy ez jól nevelt ember, az pedig neveletlen, és ezt olyanokra is mondjuk, akiket a szatócosságra vagy hajózásra vagy más effélére nagyon jól kiképeztek. S a mi mostani beszélgetésünk is olyan emberek között folyik, akik nem az efféléket értik nevelésen, hanem a gyermekkortól fogva az erényre való nevelést, amely vágyat és szerelmet olt belénk, hogy tökéletes polgárokká legyünk, akik parancsolni és engedelmeskedni tudnak az igazságosság szellemében".²⁵ A polgárok már gyerekkoruktól kezdve a törvényhozó előírásai szerint nevelkednek, hogy becsületes tagjaivá váljanak a társadalomnak. Mivel ők a nevelés teljességében részesültek, erkölcsileg kifinomultak. Esetleges enyhébb vétségeik esetén elegendő velük szemben enyhébb szankciók bevetése, hisz könnyen jobb belátásra bírhatók. A metoikoszok, az államban honos idegenek már nem részesülnek teljes értékű nevelésben, figyelembe veendő azonban, hogy a törvények államában való hosszabb tartózkodás mégis nemesíti őket. Velük szemben már szigorúbb büntetések javasoltak.²⁶ A harmadik osztályba tartozók csak rövid ideig tartózkodnak az államban, ezért nevelhetőségük elhanyagolható.²⁷ Törvénysértés esetén teljes szigorral kell velük szemben fellépni. Ugyanez áll a rabszolgákra: nem részesültek a nevelésben,²⁸ ezért a legnagyobb szigorot kell alkalmazni velük szemben.

Platón erősen hisz a törvényhozó nevelői szerepében: dialógusának szereplői közül az athéni polgár szájába adja a kora törvényhozási gyakorlatát bíráló orvos-hasonlatot: "Nem éltünk helytelen hasonlattal, amikor a most szokásos törvényhozást ahhoz hasonlítottuk, mikor szolgák gyógykezelnek szolgákat. Most jól meg kell érteni, hogy ha egy afféle orvos, aki csak gyakorlati ügyesség alapján, mélyebb belátás és megokolás nélkül űzi mesterségét, egy szabad lelkületű orvosra találna, amint az éppen egy szabad emberrel: betegével beszélgetne, és beszélgetése a filozofáláshoz közelednék, amennyiben a betegség alapjáig hatolna el, és visszamenne a test egész természetére, valószínűleg harsányan felnevetne, és azt mondaná, ami ilyen esetben már kéznél van az úgynevezett orvosok számára. Azt mondaná tehát: Te balgatag, hiszen te nem gyógyítod ezt a beteget, hanem inkább neveled, mintha orvos, nem pedig egészséges ember szeretne lenni." Beszélgetőpartnere, Kleiniasz igazat ad eme ellenvetésnek, mire az athéni így fejezi be hasonlatát: "Aki a törvényeket úgy tárgyalja, miként most mi, az is inkább csak neveli a polgárokat, de nem hoz törvényeket."²⁹

Platon a Törvényekben kétszer is összehasonlítja a törvényhozót és az orvost.³⁰ Az orvos kétféle terápia szerint járhat el. Egyrészt kezelheti betegét úgy, hogy annak személyiségére, gondolkodásmódjára nincs tekintettel, hanem csupán a betegségre magára vonatkozó általános ismeretei és tapasztalatai alapján jár el. Így gyógyítják a

²⁴ Lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 17, *Saunders*, *Plato* 202. és k.

²⁵ *Plat. nom.* 643d.

²⁶ *Plat. nom.* 643d, 920ab.

²⁷ *Plat. nom.* 741a.

²⁸ A rabszolgák jellemrajzához a görög irodalomban lásd *K. J. Dover*, *Greek Popular Morality in the Time of Plato and Aristotle*, Oxford 1974, 114. és k., *Saunders*, *Plato* 339.

²⁹ *R. F. Stalley*, *An Introduction to Plato's Laws*, Oxford 1983, 42 így kommentálja ezt: "There are two methods of legislation, the single method, which simply lays down penalties for certain kinds of act, and the double method in which the prescription of the penalty is preceded by an attempt to show why acts in question are wrong and to persuade people not to do them."

³⁰ Előszőr 719ef alatt.

rabszolgákat, illetve így kezelnek a rabszolga-orvosok. Másrészt ismert az a kezelési módszer, amely a beteg személyiségéből indul ki, betegsége mélyebb belső okainak feltárására törekszik, és a gyógyításba igyekszik bevonni a beteget magát is: a betegség keletkezésének és okainak megértése után meggyőzni őt a terápia szükségességéről. Hatásosabb természetesen az utóbbi, a meggyőzéses módszer.³¹ Az orvos-hasonlat jól kifejezi a proomion lényegét: egy meggyőző-tanító norma (peistikos nomos) álljon a törvény bevezető részében, amit a tiszta törvény (akratos nomos) követ. A törvény e kettős felépítése Platon későn kiérlelt gondolata, mely korábbi műveiben képviselt felfogásától eltér.³² A tanító-nevelő norma (proomion) és a kényszer (tiszta törvény) egysége a törvényhozó nevelő szerepének kifejezője.³³

A törvényhozó nevelői szerepe mellett Platon fontosnak látja a polis-eszmét, állam és individuum szerves összetartozását. Hisz abban, hogy az állampolgár a törvényt alapvetően belső meggyőződésből, önként követi, így külső kényszer alkalmazására csak kivételes esetekben van szükség. A büntetésekről szóló kilencedik könyvet így vezeti be: "Bizonyos tekintetben szégyenletes dolog egyáltalán törvényt hozni mindazokra az esetekre, amelyekre most ezt szándékozunk tenni, olyan államban, amelyről azt állítjuk, hogy jól van berendezve, és az erény gyakorlásának minden kedvező feltétele megvan benne. Egy ilyen államban még feltételezni is azt, hogy olyan ember szülessen benne, aki meg van fertőzve olyan romlottsággal, hogy a másutt előforduló legnagyobb gáztettekre képes, úgyszólván szükség van a törvényhozásra, hogy megelőzzük az ilyen tetteket, és megfenyegessük azt, aki ilyesmire vetemednék - hogy tehát ellenük, mint fenyegető lehetőség ellen törvényt kell hoznunk, egyrészt a bűnök megakadályozása, másrészt megbüntetése végett - ez, mint mondtuk, bizonyos szempontból szégyenletes dolog".³⁴

Platon Törvényeinek ideális államában a büntetés szorosan összefonódik a neveléssel, mint másik igen fontos állami céllal. Platon büntetési elmélete tehát csak az általa elképzelt társadalmi - etikai rendbe illesztve értelmezhető.

B. A fent elsőként idézett büntetési norma (nom. 854cd) a templomrablásról szól. A szakrális szféra igen fontos szerepet töltött be Magnesia életében,³⁵ ezért a legerősebb védelmet is élvezte. A rabszolgák és idegenek viszonylag enyhébb büntetését azzal magyarázhatjuk, hogy a testi fenyítés, megszégyenítés és kitoloncolás által már elérte a törvényhozó mind a megtorlást, mind a speciális és a generális prevenciót. Az elkövető eltávolítása megszabadítja a társadalmat e "nehéz embertől", akinek nevelhetőségét eleve kizártnak tartja Platon, már társadalmi állása alapján is. Ugyanakkor ha polgár az elkövető, szükséges a legszigorúbb büntetés, a halálbüntetés kiszabása. Erre magyarázatul szolgál, hogy az optimális nevelés mellett is lehetnek elvetemült emberek, akik "gyógyíthatatlanok". Az ilyen embert el kell távolítani a közösségből, amely a polis saját polgára esetén csak száműzetés vagy halálbüntetés útján képzelhető el.

³¹ Lásd G. Ries, Prolog und Epilog in den Gesetzen des Altertums, München 1983, 104. és k.

³² Ries, Prolog 105.

³³ Platon a törvény e kettős felépítését azonban nem viszi következetesen végig művén, hisz a Törvényekben találhatunk számos proimion nélküli normát illetve a tiszta törvénybe beépített argumentáló fejezetet is, lásd Ries, Prolog 109.

³⁴ Plat. nom. 853bc. Lásd ehhez E. Wolf, Griechisches Rechtsdenken IV 2, Frankfurt am Main 1970, 205.

³⁵ Pais, Görög filozófia 309. és k.

C. Még markánsabban jelentkeznek a büntetés társadalmi statushoz igazodó, illetve nevelő jellege a piaci szabálysértéseknél. Második idézetünk a tizenegyedik könyvből, a vagyoni jogi szabályok közül származik. 914c-től különböző vagyoni jogi vitákról olvashatunk, 915cd az adásvétellel foglalkozik. A részletszabályok jobb megértése érdekében vessünk először egy pillantást a fejezet etikai vezérfonalára.

Platon adásvételi joga etikai értékítélete befolyása alatt áll, amely a kiskereskedelmet és annak képviselőit mélyen elítéli. Ezt a felfogást tükrözik azok a rendelkezések, amelyek a polgárok (849), sőt a polgárok tulajdonában lévő rabszolgák (846d, 920a) számára is megtiltják a kereskedelemben való részvételt, elítélik a piacon tett esküt (916e) és előírják, hogy kereskedelemmel csak metoikoszok vagy idegenek foglalkozhatnak (920a).³⁶ A kereskedelemről azonban Platon sem akar egészen lemondani: "A kiskereskedelem általában - legalábbis természete szerint - nem az államok kárára keletkezett, sőt éppen ellenkezőleg: mert hogyan volna a társadalom jótévője mindenki, aki a bármiféle javak birtoklásában mutatkozó aránytalanságot és egyenetlen eloszlást egyenletessé és arányossá igyekszik tenni?"³⁷ A kereskedők és kézművesek azonban igen rossz hírbe keveredtek, mert foglalkozásuk a haszonszerzéssel fonódik össze, ami általában tisztességtelen mértéket ölt: "Már természettől fogva elenyészően kevés az az emberfajta, amely ha kitűnő nevelésben részesül, képes arra, hogy a szükségletek és vágyak közepette lelkierőt és mérsékletet tanúsítson, és józan maradjon akkor is, mikor nagy vagyont szerezhet, és a sok helyett inkább a mértékletet válassza. Az emberek nagy tömege éppen ellenkezőleg viselkedik: szükségleteiben is mértéktelen, és ha mérsékelt hasznot szerezhetne, haszonvágyában telhetetlen lesz, s innen van az, hogy olyan rossz hírű és már szégyenletes mindaz, ami csak a kalmárkodással ... összefügg".³⁸ A tömegek tehát kapzsin a nyereséget hajhásszák, amivel a kereskedelmet megvetendővé tették. A filozófus "vehemensen küzd az ellen a kereskedelem ellen, amely termelőtevékenység végzése nélkül minél nagyobb haszonra igyekszik szert tenni. Ezt a P-Á-P kifejezéssel jelölhető kereskedést - miként későbbi tanítványa, Arisztotelész is a Politikában - azért támadja, mert tisztességtelen meggazdagodást eredményez, növeli a polisban a vagyoni-szociális ellentéteket és erkölcsi züllést hoz magával".³⁹

Ez a szemléletmód nem idegen Platon korától, sőt néha jogszabályi szinten is visszhangra lelt. Demosthenes egyik beszédében olyan athéni törvényekről tesz említést, amelyek a kereskedők elleni sykophanta kereseteket büntetik,⁴⁰ illetve a kapeloszokat, kiskereskedőket a nyilvános szidalmazástól védik.⁴¹ Egy népgyűlési határozat büntetéssel fenyegeti azt, aki a kereskedők útjába akadályokat helyez.⁴² Ha ilyen törvények meghozatalára került sor, akkor joggal feltételezhető, hogy a kereskedőknek nagy szükségük volt a törvényi védelemre. Szidalmazásuk, nyilvános megszegyenítésük, zaklatásuk, áruló beperlésük valószínűleg gyakori jelenség volt.

³⁶ Saunders, Plato 215.

³⁷ Plat. nom. 918b.

³⁸ Plat. nom. 918d.

³⁹ Pais, Görög filozófia 343.

⁴⁰ Demosth. 58,10. Lásd ehhez F. Kolb, *Agora und Theater*, Berlin 1981, 34. és k., D. Harvey, *The Sykophant and Sykophancy: Vexatious Redefinition?* in: *Nomos*, Cambridge 1993, 103-121 további irodalommal.

⁴¹ Demosth. 57,30.

⁴² Demosth.-58,53.

A fent vázolt erkölcsi kockázat indíthatta arra a filozófust, hogy fiktív Magnesiájában csak idegeneknek és ezek rabszolgáinak engedélyezze a kereskedést.⁴³ Ezen a területen nem is igen bizik a nevelésben, ezért már eleve igen szigorú büntetéseket javasol.⁴⁴ A törvények azonban csak a legfontosabb irányelveket rögzítik, a részletszabályok kidolgozását és végrehajtását átengedik az illetékes tisztségviselőknek, az agoranomoszoknak.⁴⁵

Az agoranomoszokat, a többi tisztségviselőhöz hasonlóan, bonyolult szisztéma szerint választják. Minden polgár javasolhat valakit az első vagy második vagyoni osztályból, a jelöltek közül kézfelemeléses szavazással kiválasztanak tízet, és e tízből sorsolják ki az öt agoranomoszt.⁴⁶ Az agoranomoszok feladata a piacfelügyelet, hivatali épületük a piactéren áll. Feladatkörüket egy generálklauzula határozza meg: minden, a piaccal kapcsolatos ügy⁴⁷ és a piac törvényes rendjének felügyelete.⁴⁸ Mivel a piactéren teljes hatáskörrel bírnak, ügyelniük kell az itt található kutakra és szentélyekre is.⁴⁹ A fő feladatuk azonban abban áll, hogy a piac rendjét megszabják és betartására ügyeljenek.

Platon államában kizárólag a piactéren engedélyezett árucserét.⁵⁰ Az agorat szigorú rend uralta. A nomophylakoi, agoranomoi és astynomoi kijelölték, hogy melyik árut hol szabad kínálni. A piacnapokat is törvény rögzítette: mikor, mit szabad áruba bocsátani.⁵¹ A hónap első napján a gabonát, a tizediken a folyadékokat, a huszadikon állatokat és egyéb mezőgazdasági termékeket lehetett piacra vinni. Jóllehet a polgárok kereskedéssel nem foglalkozhattak, feleslegeiket mégis értékesíthették. Erre lehetőleg közvetítő ügynököket kellett igénybe venni, és vevőként csak az idegen kereskedők jöhettek szóba.⁵² Az egyes áruk árát szintén törvény szabályozza, vagy legalábbis limitálja.⁵³ Az eladókat úgy akarja Platon a csalástól visszatartani, hogy megtiltja nekik, hogy ugyanazon a napon két árat nevezzenek meg valamelyik árujukra. Reklám, az áru feldicsérése vagy esküdözés annak jó minőségéről szigorúan tilos Magnesiában.

Következetes előírás továbbá, hogy csak készvételt szabad kötni. Áru és vételár cseréljen közvetlenül gazdát, hogy semmilyen jogigény se származhasson az ügyletből: "Itt (ti. a piactéren) cseréljék be a pénzt áruért és viszont, nem halogatva a cserét. Mert aki bizva a másikban, elhalasztja azt (vagyis odaadja például a pénzt előre az áruért), nyugodjon bele, akár megkapja a járandóságát, akár nem, minthogy az ilyen csereügyletekből kifolyólag városunkban pernek helye nincs".⁵⁴ A "Barkauf-kényszer" jól levezethető Platon szigorúan moralizáló álláspontjából. Az alapgondolat azonban

⁴³ Plat. nom. 849b, 920a, lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 96. és k. A kézműveseket sem becsülte többre Platon, lásd *Wolf*, *Rechtsdenken* IV 2, 258, *Morrow*, *Plato* 141.

⁴⁴ Plat. nom. 916. és k., 917cde, 919ef.

⁴⁵ Plat. nom. 917e, 920bc, lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 96.

⁴⁶ Plat. nom. 763e.

⁴⁷ Plat. nom. 849a.

⁴⁸ Plat. nom. 764b.

⁴⁹ Plat. nom. 764b. A szakrális szféra nagy jelentőségéhez lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen* 11.

⁵⁰ Plat. nom. 849e.

⁵¹ Plat. nom. 849b.

⁵² Plat. nom. 849b. *Morrow*, *Plato* 185: "Peculiar to Plato is his regulation requiring the sake to foreign residents of a certain proportion of the annual product of the soil, a provision that follows from special character of his economy." Platon elutasít mindenfajta ökonomikus gondolkodást, tipikus jele ennek a foglalkozásszerű kereskedés és a felesleg eladásának elkülönített kezelése, lásd C. R. *Whittaker*, *Land, City and Trade in the Roman Empire*, *Variorum Selected Studies* 1993, XII, 57. és k.

⁵³ Plat. nom. 850a, 917bc.

⁵⁴ 849e-850a, lásd *Morrow*, *Plato* 139.

Athen magánjogában is érvényesült.⁵⁵ Platon persze ideológiai okokból némileg túlhangsúlyozza ezt az elvet.⁵⁶

Nézzük azonban tovább a konkrét szabályokat! Platon úgy véli, hogy a nomophylakoi és az agoranomoi kötelesek rendszeresen tájékozódni arról, hogy az eladók éppen milyen csalási és hamisítási módszereket alkalmaznak. Ezekhez kell igazítani a piaci előírásokat, amelyeket azután egy stelere írva a hivatali épületük előtt állíttatnak fel. Itt olvashatók az eladók kötelezettségei is. Piaci rendszabályaik végrehajtása érdekében Platon agoranomoszai rendészeti intézkedéseket tehetnek. A rendbontókat szigorúan megbüntetik, de a büntetéskiszabásnál különböztetnek az elkövetők két csoportja között. Az egyik csoportba sorolja Platon a rabszolgákat és az idegeneket, a másikba a helyi polgárokat. A hamisított árukat kínáló kereskedők ellen szigorú büntetések vehetők be: az árut elkobozzák, a kereskedő pedig a megnevezett ár minden drachmájáért egy botütést kap. A testi fenytés a piactéren zajlik, és a kikiáltó kihirdeti a kiváltó okot.⁵⁷ A szigorú szankció indoklásául Platon a generális prevencióra hivatkozik.⁵⁸

Meglepő a differenciálás, amely a rabszolgákat és a szabad, de idegen kereskedőket egy kategóriába sorolja, és velük szemben az egyébként rabszolga-büntetésnek számító testi fenytést rendeli el. Hasonló differenciálás nem fordul elő Athén pozitív jogában.⁵⁹ Athén büntetési rendszere úgy igazodik a statushoz, hogy szabadok és rabszolgák között differenciál a büntetéskiszabásnál.⁶⁰ Az antik jogrendszerekben sehol sem ismeretes olyan megoldás, amely rabszolgákat és nem polgár idegeneket azonosan kezelne.⁶¹ Platon különös előírása a Nomoi következetesen hangoztatott nevelő karakterével magyarázható.

Platon egyéni büntetőjoga, amely a büntetéseknel a polgárjog alapján differenciál, a Nomoi hangsúlyozottan nevelő jellegéből ered. Az idegen, csaló kereskedőket⁶² kikorbácsolják, mint a rabszolgákat, mert a nevelő jellegű szankciók

⁵⁵ Lásd ehhez F. *Pringsheim*, *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, 14. és k., 102. és k., H. J. *Wolff*, *SZ 74* (1957) 26. és k. A témáról a közelmúltban közölt érdekes tanulmányt J. *Velissaropoulos*, *Symposion 1993, Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*, hg. G. *Thür*, Köln 1994, 185. és k.

⁵⁶ Az etikai felelősségi háttért jól megvilágítja *Aristot.* *NE 1162b*, lásd ehhez *Jakab É.*, *Symposion 1993*, 193. és k.

⁵⁷ *Plat. nom.* 917d.

⁵⁸ *Plat. nom.* 917d, lásd *Knoch*, *Strafbestimmungen 97: Die Zahl der Peitschenhiebe ist proportional den Drachmen, die der Betrüger forderte. Jedoch hat auch hier nicht der Vergeltungsgedanke die Strafe bestimmt, sondern der Abschreckungszweck, wie der öffentliche Strafvollzug und das Verkünden des Strafgrundes zeigen. Daneben verblasst der Besserungsgedanke, weil es sich bei den Tätern um Nichtbürger handelt.*" Hasonlóan értékeli a szöveget J. *Herrmann*, *Der Warenkauf in Platons Nomoi*, St. *Biscardi II.* Milano 1982, 97.

⁵⁹ Távoli rokonság fedezhető fel esetleg a halálbüntetés szankcionálásával Athén jogában. A száműzetés büntetésénél eredetileg csak a polgárokra gondolt a törvényhozó, tehát az elkövető polgárjogához igazodott a büntetés. *Drakon* törvénye azonban semmiképpen sem status-megfontolásból indult ki, hanem a belpolitikai viszonyok rendezését tartotta szem előtt, ahol a nem-polgárok érdektelenek voltak, lásd E. *Grace*, *Eirene 11* (1973) 9. és k.

⁶⁰ Lásd pl. az athéni éremhamisítási törvényt, G. *Stumpf*, *Jahrbuch der Numismatik und Geldgeschichte 36* (1986) 36. és k.

⁶¹ Az elkövető társadalmi státusa szerinti differenciálásra hajlik azonban *Gortyn* törvénye, *IC IV 72 col. II 2* és k.: "It is not only geographically, that Magnesia is close to Gortyn", véli *Saunders*, *Plato 347*.

⁶² Az idegenek kegyetlen megbüntetésében talán visszatükröződik az ókori társadalmak egy másik jellemzője, a xenofóbia is. Az athéniak úgy gondolták, hogy ők messze a többi görög felett állnak, és minden görög meg volt győződve, hogy sokkal értékesebb egy barbárnál, lásd *Dover*, *Morality 83.* és k.

mindkét csoportnál céltalannak tűnnek. A szabad kereskedők testi fenyítése viszont teljesen ellentmond a görög városállamok pozitív jogának.

IV.

Különösen a piaci rendszabályok megsértése esetén kiszabható büntetések differenciált alkalmazása mutatja, hogy Platon büntetési koncepciója csak államának felépítése és az állami célok komplexitása tükrében értelmezhető. A társadalom szigorúan végbevitt osztálytagozódása áttörhetetlen. Az állam által biztosított nevelés a társadalmi statushoz igazodik, amely általában meghatározó jellegű lesz a polgár erényes voltára nézve. A teljes nevelésben részesülők jobb és értékesebb emberek lesznek, a nevelésből kimaradók általában kevésbé erényesek. Bizonyos társadalmi osztályhoz tartozás tehát már önmagában is determinálja a bűnelkövetéshez való viszonyt. A szankciók rendszere a neveléshez, és ezen keresztül a társadalmi státushoz igazodik. Mindennaposnak számító jogsértésnél, tehát enyhébb vétségeknél a "véletlenül megtévedt" erényes polgárt elegendő egy kisebb súlyú büntetéssel visszaterelni a tisztesség útjára. Az állam vagy a szakrális szféra elleni bűncselekmény azonban a nevelés csődjét, a lélek gyógyíthatatlanságát jelzi. Ilyen esetben a polgárra sújt le a törvény a legszigorúbb büntetéssel. Platon hisz a törvény nevelő szerepében, ezért a büntetés célját általában a speciális és a generális prevencióban látja. Még a halálbüntetésnél is, ahol a bűnelkövető nevelése nem jöhet már számításba, hangsúlyozza a visszatartó erőt a társadalom többi tagjára nézve.

A platoni gondolatok talán a büntetőjogász számára sem tanulság nélküliek. A filozófus kétségtelenül eltúlzott dimenziókkal állítja elénk állam és ideológia, nevelés és bűnözés ill. büntetés kapcsolatát. Ha azonban okos mérlegeléssel sikerül jelen társadalmunk viszonyaira lefordítani etikai alapigazságait, akkor sokat merithetünk a kétezeröttszáz év távlatából tanító bölcstől.

ÉVA JAKAB

PRAVENTION UND SANKTION IN PLATONS GESETZEN

(Zusammenfassung)

Die strafrechtliche Fachliteratur beschäftigt sich immer wieder mit der Entwicklung der Straftheorien, wobei in der Antike Platons Strafkonzepktion besondere Aufmerksamkeit gewidmet wird. Problematisch scheint, daß diese Gedanken in einer von unserer sehr abweichenden sozialen und rechtlichen Umgebung entstanden sind, so daß sie sich kaum in unsere moderne Kategorien einordnen lassen. Der Zweck dieser Abhandlung ist nicht unbedingt die Bestätigung oder die Kritik der Einordnung Platons unter die Vertreter der absoluten Straftheorie. Die Verfasserin bemüht sich

eher darum, einige Strafmaßnahmen gemeinsam mit ihrem gesellschaftlichen Hintergrund darzustellen. Die Strafbestimmungen des Philosophen können nicht interpretiert werden, wenn man den ihm vorschwebenden Staat, dessen soziale Gruppen und die Rolle der Erziehung nicht kennt. Erziehung und Strafe bestimmen bzw. ergänzen im Platons Staat einander. Platons idealisiertes Strafrecht und sein Staat bieten also ein etwas irrales, aber in seinen Prinzipien doch auch für den heutigen Leser wertvolles Bild über eine mögliche Auffassung der Beziehung zwischen Staat, Erziehung und Bestrafung.